

УДК 327.4

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ТҮРКИЯ ЭНЕРГЕТИКАСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Құлбек Аяжан Алтынбекқызы

ayazhana1@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті
Халықаралық қатынастар факультетінің 3-курс студенті

Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Джумадилова Г.М.

Түркияда бастапқы энергия көздерінен (мұнай, газ) алынған энергия әртүрлі себептермен өсіп келе жатқан энергия қажеттіліктерін қанағаттандыра алмайды. Бүгінгі таңда бастапқы энергия көздерін жете бағаламау, импортқа тәуелділік, аумақтық даулар, валюта бағамындағы тұрақсыздық, сыртқы байланысты энергетикалық саясаттың мониторингі, инвестициялық және техникалық мүмкіндіктердің болмауы немесе қазіргі мүмкіндіктердің орындалмауы, сондай-ақ әлемдік энергетикалық депрессиямен Түркияға тікелей әсер ету энергетика саласындағы мәселелердің негізгі себептері болып отыр.

2019 жылдың соңында Түркия мен Ливия арасында теңіз аймақтарын бөлу туралы меморандумға қол қойылды, бұл Түркияның ерекше экономикалық аймағы мен Шығыс Жерорта теңізіндегі қайраң шекараларын өзгертуге әкелді (сурет 1). Алайда меморандумға қол қою Грекия мен Кипрдың жағымсыз реакциясын тудырды.

Сурет 1. Шығыс Жерорта теңізіндегі Түркияның континенттік қайраңының шекаралары [1].

Түркияның Жерорта теңізі қайраңында геологиялық барлау жұмыстарын белсенді жүргізуіне байланысты оқиғалар және осы аймақтағы теңіз шекараларын өзгерту әрекеттері үшінші елдердің құқықтарын бұзды, бұл көрші мемлекеттерде наразылыққа алып келді. 2019 жылғы желтоқсанда Еуроодақ елдерінің кезекті саммитінде Түркия мен Ливия арасындағы Жерорта теңізіндегі теңіз юрисдикцияларын делимитациялауды қамтамасыз ететін меморандум үшінші елдердің егемендік құқықтарын, теңіз құқығын бұзады және бұдан былай үшінші елдер үшін ешқандай салдар тудырмайды деп шешілді.

Ел басшылығының Жерорта теңізінің шығыс жағалауымен шектесетін барлық дерлік мемлекеттермен сыртқы саяси келіспеушіліктері бар. Израиль, Египет, Грекия және Оңтүстік Кипр сияқты бірқатар елдер Шығыс Жерорта теңізі елдерінің энергетикалық блогын қалыптастыру бойынша күш-жігер жұмсаған болатын. 2020 жылдың күзінде Грекия, Кипр, Египет, Израиль, Италия, Палестина және Иордания Шығыс Жерорта теңізінің газ форумын құрды. Бұл форум ең алдымен Жерорта теңізінің шығыс бөлігіндегі елдердің көмірсутектерді экспорттауын қамтамасыз етуге, сондай-ақ Түркияның аймақтағы агрессивті кенеюіне қарсы тұруға бағытталды.

Түркиямен ең ұзын шекарасы бар Сириядағы азаматтық соғыс Жерорта теңізінің шығысындағы түрік жобаларының мұнай-газ әлеуетін жүзеге асыру перспективаларына да

қауіп төндірді. Алдағы уақытта Түркияның энергетикалық әлеуетін одан әрі дамыту елдің осы аумақтық дауларды қалай реттейтініне толық байланысты екені анық.

Бүгінгі таңда Түркия мұнай мен газ жеткізудің негізгі транзиттік дәліздерінің бірі болып табылады. Мемлекет аумағы арқылы бірнеше магистральдық мұнай құбырлары өтеді (кесте 1):

Киркук-Джейхан (Ирандағы Киркук кен орнын Түркиядағы Джейхан қаласымен байланыстыратын ірі магистральдық мұнай құбыры). Мұнай құбырының құрылысы 1977 жылы аяқталды және өткен жылдар ішінде мұнай құбырының өткізу қабілеті жылына 71 млн тонна мұнайға дейін ұлғайтылды.

Джейхан – Кырыккале, Түркия аумағы арқылы Джейхан қаласынан Кырыккале қаласына өтетін мұнай құбыры. Мұнай құбыры 1986 жылы пайдалануға берілді, өткізу қабілеті жыл сайын шамамен 7 млн тонна мұнайды құрайды. Бұл мұнай құбыры Кырыккале қаласындағы мұнай өңдеу зауытына мұнай жеткізу үшін салынған.

Баку – Тбилиси – Джейхан. 2006 жылы салынған мұнай құбыры Түркияға Каспий маңы өңірінен, негізінен Әзірбайжаннан мұнай алуға мүмкіндік береді. Мұнай құбырының өткізу қабілеті жыл сайын шамамен 50 млн тонна мұнайды құрайды.

Кесте 1. Қолданыстағы магистральды мұнай құбырлары [2].

Құбырлар	Ұзындығы (км)			Сыйымдылығы		Диаметр (см)
				млн т/жыл	млн барр./жыл	
Киркук – Джейхан		Түркия	Жалпы	70,9	553	I.Линия 101,6 II.Линия 116,84
	I.Линия	651	986			
	II.Линия	652	890			
	Жалпы	1303	1876			
Джейхан – Кырыккале	448			7,2	–	51
Баку – Тбилиси – Джейхан	Түркия	Жалпы		50	365	86,36- 106,68- 116,84
	10	177				
	76	6				

Ел аумағы арқылы өтетін ірі газ құбырларына мыналарды жатқызуға болады[3]:

«Көгілдір ағын» газ құбыры – Ресейден Түркияға алғашқы теңіз газ құбыры, оны пайдалану 2003 жылы басталды, газ құбырының өткізу қабілеті жыл сайын шамамен 16 млрд текше метрді құрайды.

Түркияның бүкіл аумағы бойынша өтетін және Оңтүстік Кавказ газ құбырын республиканың батыс бөлігіндегі Трансадриаттық газ құбырымен жалғастыратын Трансанатоли газ құбыры. Газ құбырын пайдалану 2018 жылғы маусымда басталды, өткізу қабілеті жыл сайын шамамен 16 млрд текше метр газды құрайды, сондай-ақ Түркия аумағындағы ең ұзын газ құбыры (1841 км) болып табылады.

«Түрік ағыны» газ құбырын пайдалану 2020 жылдың қаңтар айының басында басталды, ол «Көгілдір ағыннан» кейінгі екінші және өткізу қабілеті бойынша ең үлкен теңіз

газ құбыры. Газ құбырының екі желісі бойынша Ресейден Түркияға газ жеткізудің жыл сайынғы көлемі 31 млрд текше метрден асуы мүмкін.

2020 жылғы деректер бойынша Ресей Түркияға табиғи газды жеткізуде көшбасшы орынға ие – 15,6 млрд текше метр, жалпы импорт көлемінің 33,56%, одан кейін Әзірбайжан – 24%, Алжир – 11,58%, Иран – 11,06%, Нигерия – 2,82% және басқалары – 16,95% (сурет 2).

Сурет 2. 2020 жылғы Түркиядағы табиғи газ импортының көлемі[4]

Ресей Федерациясы шикізатты сатудан түскен пайдаға ғана емес, сонымен бірге Таяу Шығыстағы экономикалық мүдделерін алға жылжытуға да мүдделі. Шығыс Жерорта теңізінің Ресейден Түркияға да, Оңтүстік Еуропа елдеріне де көмірсутектердің жеткізілуіне тәуелділікті азайтуға қабілетті көмірсутек әлеуетін республика басшылығы ресейлік газға балама ретінде қарастырады.

Ресеймен қатар Түркия табиғи газды басқа серіктестерден, соның ішінде Әзірбайжан, Иран, Алжир және Нигериядан импорттайды. Осы серіктестермен ұзақ мерзімді келісімшарттар белгілі бір дәрежеде Түркиядағы бағаның кенеттен көтерілуіне әсерін азайтады. Алайда, ұзақ мерзімді келісімшарттар бойынша жеткізілім температура факторына байланысты қыста сұранысты қанағаттандыру үшін жеткіліксіз болса, спот нарықтарына жүгінуге тура келеді. Биылғы жылғы жоғары сұраныс болжамын ескерер болсақ, бұл Түркия үшін үлкен тәуекел болмақ. Түркияға табиғи газдың негізгі спот жеткізушісі дәстүрлі түрде АҚШ болды, бірақ түрік нарығымен тығыз байланысты еуропалық спот нарығындағы экстремалды бағалар бұл нұсқаның бұрынғыдан да қымбат болатындығын көрсетеді. Еуропалық нарықтағы импорттық бағалар жылдық көрсеткіште 441,1%-ға өсті[5]. Одан да жаманы, Түркия мен Еуропадағы спот нарықтарында шикізат алудың негізгі әдісі болып табылатын СТГ (сұйытылған табиғи газ) түрінде тасымалданатын табиғи газ ұзақ мерзімді келісімшарттар бойынша Азия елдерінің едәуір көлемінде сақталған. АҚШ-тың өзі сұраныстың өсуін күтуде, лоббистік топтар СТГ экспортын шектеуді талап етіп отыр[6]. Барлық жағдайларды ескере отырып, осы қыста табиғи газдың споттық нарықтарында бәсекелестік жоғары болады деп сеніммен айтуға болады.

Түркияның мұнай-газ саласына SWOT-талдау

Күшті тұстары	Әлсіз тұстары
<p>1. Жерорта теңізі мен Таяу Шығыс елдеріндегі мұнай мен табиғи газды ірі сатып алушылардың бірі болуы.</p> <p>2. Ресейлік табиғи газ бен мұнайдың ең үлкен шығу қақпасына айналуы.</p> <p>3. Көптеген елдерге қарағанда әлемдегі ең үлкен және тиімді ресурстарға, негізінен Катар мен Ирактың солтүстігіндегі мұнай мен газға қол жеткізудің қысқа жолы.</p> <p>4. Табиғи газ бен мұнай ресурстарын Азиядан Еуропаға құбырлар арқылы тасымалдаудағы геосаяси маңыздылығы.</p> <p>5. Өзіндік жеткізу қауіпсіздігі жүйесі және құбырлар арқылы тасымалданатын мұнай мен табиғи газды сақтауға арналған үлкен қоймалардың болуы.</p> <p>6. Мұнай мен табиғи газды тек өз аймағында ғана емес, тіпті жерде де бұрғылау кемелері арқылы өндіруге қабілетті инфрақұрылымдардың болуы.</p> <p>7. Мұнай мен табиғи газдың физикалық кен орындарын дереу пайдалануға беру.</p> <p>8. 2018 жылы пайдалануға берілген STAR мұнай өңдеу зауытымен бірге Еуропаның мұнай-химия қажеттіліктерінің көп бөлігін қанағаттандыра алатын объектінің болуы.</p> <p>9. Қажетті инвестиция салудан тартынбаушылық.</p>	<p>1. Отандық өндірудің өте төмен деңгейі, импортқа тәуелділік.</p> <p>2. Түркияның халықаралық табиғи газ нарықтарымен интеграцияланбауы.</p> <p>3. Түрік лирасы бағамының күрт өзгеруіне байланысты энергия нарығындағы тұрақсыздық.</p> <p>4. Болжамды бағаны айқындау үшін газ нарықтарын (биржадан тыс нарықтар, физикалық жеткізілімдері бар нарықтар және қаржылық деривативтер нарықтары) құрудың мүмкін еместігі және өтімділіктің болмауы.</p> <p>5. Газдың еркін импорты мен экспортына заңнамалық кедергілер.</p> <p>6. Беру, СТГ-терминал және жер асты қоймалары сияқты белгілі бір инфрақұрылымдық инвестициялар үшін босату және ынталандыру тетігінің болмауы.</p> <p>7. Сұраныстан жоғары жеткізу қуатын құру үшін кіру нүктелері мен қуат жеткіліксіз.</p> <p>8. Ұлттық көлік жүйесінде өткізу қабілетін арттыру.</p> <p>9. Ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар (ҒЗТКЖ) саласындағы қызметтің әлем бойынша орташа деңгейден төмен деңгейде баяулауы фактісі.</p>
Мүмкіндіктері	Қауіптері

<p>1. Жерорта және Қара теңіз бассейндерінде әлеуетті көмірсутек ресурстарын иелену.</p> <p>2. Шығыс Жерорта теңізі мен Иракта өндірілген табиғи газдың Түркияға ағымдағы сатып алу келісімшарттары мен әлемдік нарықтар бойынша тиімді бағамен жеткізілуі мүмкіндігі ресурстардың осы ассортименті қазіргі ұзақ мерзімді келісімшарт бағаларына жеңілдік алуға мүмкіндік береді.</p> <p>3. Грецияның экономикалық проблемаларына оң көзқарастар Эгей мен Жерорта теңізінің проблемалы аймақтарында ынтымақтастықтың жаңа мүмкіндіктерін тудыруы мүмкін.</p> <p>4. Энергетикаға салынған ішкі инвестициялардың экономикалық өсу үшін де, сол сияқты энергетикалық тәуелділік үшін де елеулі мүмкіндіктері бар.</p>	<p>1. Таяу Шығыс пен Кавказдағы көрші қақтығыс аймақтары.</p> <p>2. Мұнай мен табиғи газдың төмен бағасы инвестицияларға теріс әсер етеді.</p> <p>3. ЕО күн сайын қазба отынына деген сұраныстан алшақтап келеді.</p> <p>4. Жер шарының жаһандық экономикалық дағдарысынан туындаған құбылмалы процесс.</p> <p>5. Энергетикалық технологиялар мен кейбір энергия көздеріне сыртқы тәуелділіктің жоғары деңгейі.</p> <p>6. Шығыс Жерорта теңізі аймағында мұнай мен газды барлау операцияларына байланысты ең ірі коммерциялық серіктесі ЕО тарапынан санкциялар қаупі.</p> <p>7. Әлі күнге дейін өзінің табиғи газ ресурстарын сыртқы саясатта тетік ретінде пайдаланатын Ресейден табиғи газды жеткізуі.</p>
--	---

SWOT-талдауды қорытындылай келе, Түркияның мұнай-газ саласының әлсіз тұстары мен қауіптері күшті тұстары мен мүмкіндіктерінен басым екендігін байқаймыз. Дәлірек айтар болсақ – нәтиже 13:16 болды. Сұранысты қанағаттандыру үшін жеткілікті ішкі ресурстардың болмауы, импортқа тәуелділік мәселелері елдің осы саладағы негізгі әлсіздіктері болып отыр. Сондықтан да Түркия өзінің энергетикалық стратегиясының орталық элементтерінің бірі ретінде энергиямен жабдықтау қауіпсіздігіне, оның ішінде ішкі барлау мен мұнай мен газды өндіруді ұлғайту, мұнай мен газ жеткізу көздерін және олармен байланысты инфрақұрылымды әртараптандыру және энергия тиімділігін арттыру арқылы энергияны тұтынуды азайту бойынша күш-жігерге басымдық беруі керек.

Алдағы уақытта Ресей-Түркия-ЕО шеңберіндегі энергетикалық ынтымақтастық ерекше маңызға ие болуы мүмкін. Осы қатынастарға қатысушылардың қатты тәуелділігі, олардың қарама-қарсы көңіл-күйлері стратегиялық ымыраға келуді талап етеді. Еуропа елдерінің Ресейден энергия ресурстарын жеткізуге ұзақ мерзімді тәуелділігіне қарамастан, соңғы жылдардағы оқиғалар Ресей мен ЕО арасындағы қарым-қатынасты қиындатты, бірақ Түркиямен емес, ол соңғы жылдары Ресеймен ынтымақтастықты күшейтіп, оған Еуропалық Одақпен қарым-қатынастағы жағдайын нығайтуға мүмкіндік берді. Осылайша, Түркия бір жағынан Еуропалық Одақ елдерімен, сонымен бірге екінші жағынан Ресеймен теңдестірілген сыртқы саясат жүргізуге тырысады, оның серіктестері Таяу Шығыс аймағының, Орталық Азия аймағының елдері, сондай-ақ Жерорта теңізі елдері. Мұның бәрі Түркияның Оңтүстік Еуропа елдеріне көмірсутегі ресурстарын жеткізу дәлізіне айналуының және елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайының нығаюына әкеп соқтыруы мүмкін.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Турция имеет право на буровые работы в Восточном Средиземноморье – <https://www.aa.com.tr/ru/турция/турция-имеет-право-на-буровые-работы-в-восточном-средиземноморье-/1673673>
- 2 «2020 Yılı Petrol Piyasası Sektör Raporu». 2021. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti'nin Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu – Strateji Geliştirme Bölümüdür. <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu>
- 3 Republic of Turkey Ministry of Energy and Natural Resources - Natural Gas Pipelines and Projects <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari-ve-projeleri-en>
- 4 «2020 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu». 2021. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti'nin Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu – Strateji Geliştirme Bölümüdür. <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu>
- 5 European Union Natural Gas Import Price. 2021. Ycharts.com. https://ycharts.com/indicators/europe_natural_gas_price
- 6 Natural-Gas Prices Are Spiking Around the World. 2021. The Economist. <https://www.economist.com/finance-and-economics/natural-gas-prices-are-spiking-around-the-world/21804953>